

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.3.7](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.3.7)

УДК 338.2:[338.46:37](043.3)

*Л. В. Козарезенко,
доктор економічних наук, професор кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

*Liudmyla Kozarezenko
D.Sc. (Economics), Professor,
Kyiv National University of Trade and Economics*

SOCIAL AND ECONOMIC EFFICIENCY FUNCTIONALITY OF EDUCATIONAL SERVICES SPHERE

В статті представлено дослідження теоретико-методологічних та практичних аспектів оцінки соціально-економічної ефективності функціонування сфери освітніх послуг, а саме: узагальнено процес становлення освіти в якості об'єкта економічних досліджень, систематизовано існуючі методики визначення соціально-економічної ефективності функціонування сфери освітніх послуг, запропоновано систему показників оцінки ефективності сфери освітніх послуг, здійснено аналіз існуючих тенденцій та перспектив розвитку освітньої сфери в Україні, визначено основні чинники ефективності її функціонування, проведено оцінку ефективності функціонування сфери освітніх послуг в Україні, запропоновано прогноз деяких аспектів функціонування сфери освітніх послуг. Встановлено, що основою реалізації державної освітньої політики є розвиток інституційного середовища. Зроблено висновок що за умов незмінності дії зовнішніх чинників динаміка зростання рівня освіти найманих працівників, як одного з показників результативності функціонування системи освіти, суттєво не зміниться. Зазначено, що основними якісними змінами в освітній політиці України мають стати створення механізмів ефективного кредитування для здобуття освіти та перекваліфікації, інвестування освіти роботодавцями, залучення додаткових джерел фінансування освіти.

The article presents the study of theoretical, methodological, and practical aspects of the assessment of the socio-economic efficiency of the functioning of the educational services sphere. The positive impact of education on socio-economic development has been proven and, given this, a number of countries in the world make priority funding for this area, material incentives for workers, actively implement educational development programs at the state and local levels, etc. With one of the highest levels of education in Europe, Ukraine is not characterized by high rates of economic growth and low standards of living. Therefore, there is an objective need to increase the level of efficiency of the functioning of the educational services. The article summarizes the process of formation of education as an object of economic research, systematic existent methods of determining the socio-economic efficiency of the functioning of the educational services, proposes a system of indicators for assessing the efficiency of the educational services sphere, analyzes

existing trends and prospects for the development of the educational sphere in Ukraine, defines the main the factors of its functioning efficiency, an estimation of efficiency of functioning of the sphere of educational services in Ukraine, the forecast of some aspects of the functioning of the field of educational services. It was established that the basis of implementation of any variant of the state educational policy is the development of the institutional environment. It is concluded that in the conditions of the unchanged actions of external factors, the dynamics of the growth of the level of education of hired workers, as one of the indicators of the outcome of the functioning of the education system, will not significantly change. It is noted that the main qualitative changes in the educational policy of Ukraine should be the creation of mechanisms for effective lending for education and retraining, investment by education employers, and the attraction of additional sources of education funding. The article examines three possible scenarios for the further development of education: pessimistic, basic and optimistic, related to the state and processes of reforming the educational sphere, as well as the peculiarities of the economic and political life of the country. Pessimistic implies deepening the crisis in education, reducing the quality and availability of education, further reducing its competitiveness, increasing the gap between demand and supply of graduates specialty in the labor market, further reducing the share of education in economic growth. The basic scenario of development does not involve significant changes in the development of the educational sphere, but it involves a partial overcoming of negative trends. Optimistic implies a gradual development of the education system, a complete renovation of the material and technical base of educational institutions at the expense of public and private investments, quality of life, and the availability of education, which will bring the share of education in economic growth closer to the level of countries with a high level of social and economic development.

Ключові слова: ефективність освіти; сфера освітніх послуг; фінансування освіти; економічне зростання; суспільний розвиток.

Key words: education efficiency; sphere of educational services; financing of education; economic growth; social development.

Постановка проблеми. Факт позитивного впливу освіти на соціально-економічний розвиток є доведеним і, враховуючи це, ряд країн світу здійснюють пріоритетне фінансування цієї сфери, матеріальне заохочення працівників, активно реалізують програми розвитку освіти на державному та місцевому рівнях тощо. Маючи одні з найвищих показників рівня освіченості в Європі, Україна не відзначається високими темпами економічного зростання та має невисокі стандарти життя. Тому виникає об'єктивна необхідність підвищення рівня ефективності функціонування сфери освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності функціонування освітньої сфери досліджувалося вже в роботах представників класичної політичної економії. Це сприяло утвердженню освіти в якості об'єкта економічних досліджень. Серед сучасних зарубіжних вчених, що активно займаються вивченням ефективності освіти, рівня віддачі капіталовкладень в неї можна виділити В. Кемпбелла [1], Н. Хікса [2], Р. Лукаса [3], Ф. Махлупа [4], Г. Манківа, Д. Ромера, Д. Вейла [5], С. Мехротру [6], К. Мерфі, А. Шлейфера, Р. Вішні [7], В. Попова [8], А. Сена [9], Д. Уілера [10], Дж. Стігліца [11], В. Колесова [12].

Серед представників української наукової школи вивченням особливостей розвитку та функціонування, аналізом проблем державного регулювання сфери освітніх послуг в Україні займаються І. Чугунов [13], Лібанова Е. [14], О. Стефанишин [15], І. Бобух [16], Т. Боголіб [17], В. Геєць [18].

Цілі статті. Попри велику кількість наукових праць, присвячених вивченню ефективності функціонування сфери освітніх послуг деякі важливі питання не мають достатнього рівня наукового обґрунтування. Зокрема, потребують більш детального аналізу чинники та форми прояву ефективності освіти, існуючі методики оцінки ефективності функціонування сфери освітніх послуг, прогнозування важливих показників результативності функціонування освіти.

Виклад основного матеріалу. Починаючи із середини XVII століття, оцінка місця і ролі освіти в житті суспільства є складовою наукових праць економістів, але системно ефективність освіти як економічне явище практично не аналізується, а ті чи інші аспекти освіти вивчаються паралельно з проведенням інших основних досліджень і наукові праці містять переважно припущення вчених про соціальну та економічну ефективність освіти.

Знаковим у наукових дослідженнях ефективності освіти є початок ХХ століття. У цей час виникає ряд підходів до обчислення показників ефективності, які відрізнялися за запропонованими методиками, показниками результатів та витрат на освітню сферу, за масштабами досліджень. Початок ХХ століття ознаменувався також появою перших практичних спроб оцінити економічну ефективність освіти.

Нами запропоновано етапи становлення освіти в якості об'єкта економічних досліджень: 1) утвердження освіти в якості об'єкта економічних досліджень у роботах класиків економічної науки (початок ХV – кінець ХІХ ст.); 2) реалізація перших спроб оцінки значущості освіти, перехід до міжнародних порівнянь ефективності систем освіти та розрахунків рівня її рентабельності (початок ХХ ст.); 3) зниження уваги до економічних та соціальних ефектів освіти, виникнення альтернативних теорій пояснення значущості освіти (70-ті роки ХХ ст.); 4) повернення уваги, на тлі стійкого економічного зростання та подолання економічної кризи, до освіти, в якості спеціального об'єкта економічних досліджень, формування нових підходів до моделей ендогенного та екзогенного зростання, здійснення масштабних досліджень норм суспільної та приватної віддачі інвестицій в освіту (80-ті роки ХХ ст.); 5) комплексні дослідження ефективності освіти, спроби оцінки екстерналій (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

Поява теорій, що пояснювали економічну та соціальну ефективність освіти, супроводжувалися розробкою методології для їх оцінки. Існуючі методики оцінки ефективності сфери освітніх послуг умовно можна розподілити на дві групи: за внеском у темпи економічного зростання або за часткою освіти у приростах валового внутрішнього продукту (національного доходу) та за прибутковістю капіталовкладень в освіту на суспільному та приватному рівнях. Існуючі методики можна розрізнити й за використовуваними в обчисленнях показниками результатів функціонування освіти, серед яких зустрічаються тривалість (кількість років навчання), вартість та джерело фінансування здобуття освіти тощо.

Виявлені в процесі аналізу методології обмеження не дають можливості застосовувати їх в оцінці ефективності освітньої сфери України. Це, насамперед, пов'язано з тим, що в методиках враховані ті політичні, економічні, інституціональні чинники, які притаманні зазвичай високорозвиненим країнам і відсутні в Україні. Ускладнюють завдання також відмінності у структурі систем освіти та в моделях їх фінансування.

Досвід використання показника років навчання в якості результату функціонування сфери освітніх послуг дає підстави припустити, що в умовах обмеженості статистичних даних та за наявності недоліків у процесі збору іншої статистичної інформації в Україні саме цей показник є найбільш прийнятним.

Ефективність освіти є комплексною категорією, структура і зміст якої представлена на рис. 1.

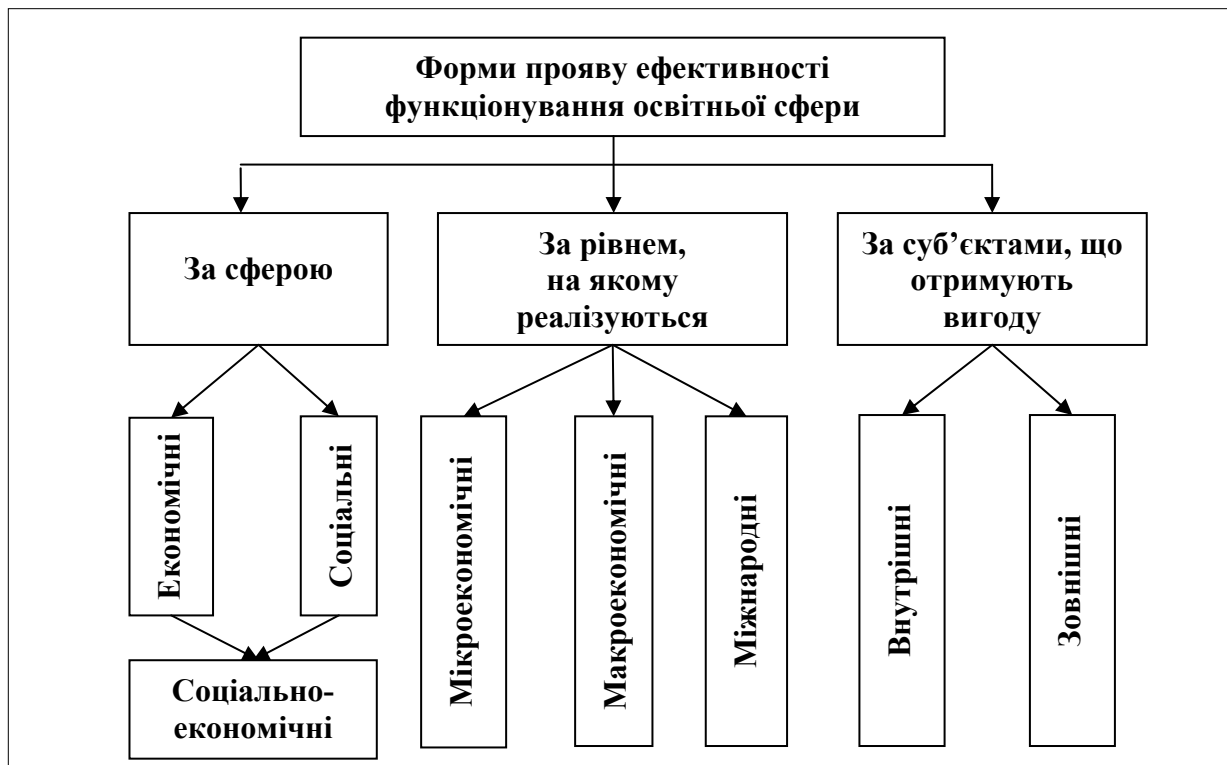

Рис. 1. Класифікація форм прояву ефективності функціонування освітньої сфери*

*Джерело: складено автором

Ми поділяємо погляди дослідників, що доводять наявність внутрішньої та зовнішньої ефективності сфери освітніх послуг. Під внутрішньою вважаємо за доцільне розуміти ефективність функціонування освіти як виду економічної діяльності. Критеріями внутрішньої ефективності є результативність та оптимальність. Під

результативністю ми розуміємо темпи зростання рівня освіти населення, під оптимальністю – необхідне (доцільне) співвідношення ресурсів освіти: капіталовкладень, суб'єктів та об'єктів освітнього процесу.

У сучасних умовах освіта представляє собою єдиний функціональний комплекс, що виконує найманими працівниками з необхідним рівнем кваліфікації до підвищення рівня конкурентоспроможності країни. Тому зовнішня ефективність функціонування сфери освітніх послуг – це позитивні екстерналії або вигоди третіх осіб, якими є суспільство. В цілому, ці вигоди є різноманітними, але наявна в Україні статистика дає змогу визначити вплив освіти лише на ринок праці, а саме її вплив на скорочення безробіття, зростання зайнятості та досягнення певних темпів економічного зростання.

Встановлено, що ефективність функціонування сфери освітніх послуг визначається такими групами чинників як соціальні, економічні та політико-правові. До соціальної групи віднесено рівень доходів, демографічну ситуацію, державну політику зайнятості; до економічної групи – систему оподаткування, модель фінансування освіти (співвідношення державних і приватних витрат), інвестиційну, цінову політику в освітній сфері; до політико-правової – рівень корупції, політичну ситуацію в країні, національні особливості системи освіти.

Встановлено відсутність чітко налагоджених механізмів дії кредитної, інвестиційної, податкової, цінової політик в освітній сфері. Макроекономічний аналіз взаємозв'язку вищезгаданих груп чинників та функціонування освітньої сфери України показав його стримуючий характер, що, передусім, пов'язано із недоліками в процесі державного регулювання сфери освітніх послуг.

В оцінці внутрішньої ефективності освіти за критерієм оптимальності використано метод соціально-економічної нормалі*. Зроблено припущення, що освітня сфера України розвивається, а її ефективність може бути найвищою за таких умов: темпи зростання кількості навчальних закладів (I_m) (дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, ВНЗ I-IV рівнів акредитації) не є меншими за темпи зростання кількості осіб, що навчаються (I_y) у відповідних навчальних закладах; темпи зростання чисельності працівників системи освіти (I_o) не нижчі темпів зростання кількості навчальних закладів; темпи зростання витрат зведеного бюджету на освіту (I_b) не нижчі за темпи зростання попередніх складових освітньої сфери, а пропорції фіксуються у вигляді нерівності:

$$I_b \geq I_o \geq I_m \geq I_y.$$

За результатами аналізу внутрішньої ефективності виявлено такі, притаманні сфері освітніх послуг України диспропорції: нераціональний розподіл ресурсів, насамперед, їх розпорощення серед великої кількості навчальних закладів і споживачів освітніх послуг; перевищення темпів зростання осіб, що навчаються, над темпами зростання працівників системи загальної середньої та дошкільної освіти, що призводить до зростання навантаження на працівників без належного матеріального стимулювання; перевищення темпів зростання кількості закладів освіти над темпами зростання працівників освіти, що викликане існуванням такого явища як суміщення працівниками системи освіти обов'язків у декількох навчальних закладах; відставання обсягів фінансування на фоні зростання інших галузевих показників: кількості працівників, студентів і т. д.

Аналіз внутрішньої ефективності функціонування сфери освітніх послуг за критерієм результативності проводився шляхом дослідження рівня освіти найманих працівників. Дослідження внутрішньої ефективності функціонування сфери освітніх послуг показало, що зростання рівня освіти населення відбувається на фоні численних диспропорцій розвитку освітньої сфери, що є причинами зниження якості освіти та того, що, маючи один із найвищих рівнів освіти в Європі, Україна продовжує за показниками соціально-економічного розвитку перебувати на рівні країн із невисоким рівнем соціально-економічного розвитку.

Не відповідають закономірності зниження рівня безробіття зі зростанням освітнього рівня тенденції, притаманні українському ринку праці, де залишається високою частка безробітних із повною вищою освітою. Емпіричний аналіз зайнятості за 2008 – 2016 рр. виявив також низку, притаманних лише Україні, особливостей. Зокрема, близько четвертої частини (у 2016 році – 24,1%) безробітних в Україні мають повну вищу освіту, в той час як продовжує зростати кількість випускників ВНЗ III-IV рівнів акредитації, що підтверджує відсутність попиту на здобуті спеціальності у вищих навчальних закладах. Крім того, якщо в країнах Європи показники рівня зайнятості серед населення із базовою та повною вищою освітою становлять близько 90%, то в Україні він ледве сягає 77%, що також свідчить про необхідність перегляду освітньої політики в частині державного замовлення.

Для оцінки внеску освіти в економічне зростання доцільно використовувати методіку запропоновану С. Струмлініним, що пояснюється, по-перше, наявністю статистичних даних, по-друге, в процесі розрахунків можна обчислити внесок багатьох факторів економічного зростання, що створює умови для порівняння.

Розрахунок частки приросту ВВП, зумовленого зростанням рівня освіти, здійснено за формулою:

* Соціально-економічна нормаль є теоретично обґрунтованим оптимальним співвідношенням темпів змін показників, що забезпечує розвиток, ефективність та стабільну якість роботи досліджуваної системи.

$$\Delta Y_{EP(EPP)} = \frac{\Delta EP(EPP)_{(t)}}{\Delta EP(EPP)_{(t)} + \Delta EL_{(t)} + \Delta FA_{(t)}} \times \Delta \mathcal{M}_{\mathcal{E}}$$

де $\Delta \mathcal{M}_{\mathcal{E}}$ – частка приросту валового внутрішнього продукту за рахунок рівня освіти, %; $\Delta EP(EPP)_{(t)}$ – відносний приріст кількості нагромаджених років професійної освіти, із врахуванням підвищення кваліфікації та перекваліфікації найманих працівників у році t, %; $\Delta EL_{(t)}$ – відносний приріст облікової кількості штатних працівників у році t, %; $\Delta FA_{(t)}$ – відносний приріст основних засобів у році t, %; відносний приріст валового внутрішнього продукту у році t, % [28].

Отримані результати розрахунків є основою для визначення частки освіти в економічному зростанні. Передбачається, що зростання валового внутрішнього продукту відбулося під впливом продуктивності праці та зміни чисельності найманих працівників. Зростання продуктивності праці, в свою чергу зумовлено фондоозброєністю праці та зміною рівня освіти працівників.

Найбільшим на зростання валового внутрішнього продукту за 2008-2016 рр. виявився вплив професійної освіти. В цілому, частка освіти в економічному зростанні України за досліджуваний період не досягла позначки 10%, тоді як в вже у 2001 році в США, особи, що навчалися 14 і більше років, створювали більше 50% валового внутрішнього продукту. Отже, має відбуватися переорієнтація державної освітньої політики в напрямі посилення впливу результатів функціонування сфери освітніх послуг на економічне зростання в Україні.

Встановлено, що вітчизняна практика макроекономічного прогнозування не має необхідного досвіду передбачення результатів функціонування освітньої сфери, а саме: рівня освіти, що вимірюється роками навчання. Це перешкоджає створенню надійних прогнозних моделей, які б давали можливість забезпечувати достовірні передбачення.

З метою передбачення динаміки кількості років професійного навчання найманих працівників в Україні, розроблено прогнозну економетричну модель, яка спирається на дані за 2008–2016 рр. При побудові моделі було використано такі змінні: валовий внутрішній продукт в розрахунку на одну особу (Y_p), кількість випускників професійно-технічних навчальних закладів (SHE), кількість випускників вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (SHE_{I-II}), кількість випускників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (SHE_{III-IV}), потреба підприємств в найманих працівниках (PQP), чисельність найманих працівників (QP). Основні параметри моделі відображено на рис. 2.

$EP=4,8+0,007*Y_p+0,41*SHE+0,09*SHE_{I-II}+0,08*SHE_{III-IV}+0,0087*PQP+0,47*QP$							
<table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="text-align: center;">(2,3)</td> <td style="text-align: center;">(4,8)</td> <td style="text-align: center;">(3,9)</td> <td style="text-align: center;">(1,4)</td> <td style="text-align: center;">(4,5)</td> <td style="text-align: center;">(1,3)</td> <td style="text-align: center;">(7,9)</td> </tr> </table>	(2,3)	(4,8)	(3,9)	(1,4)	(4,5)	(1,3)	(7,9)
(2,3)	(4,8)	(3,9)	(1,4)	(4,5)	(1,3)	(7,9)	
$R^2=0,96 \quad DW = 1,655 \quad SE = 0,81$							

Рис. 2. Оцінка параметрів моделі динаміки кількості років професійного навчання найманих працівників*

**Джерело: складено автором*

При побудові моделі динаміки кількості років професійного навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації найманих працівників в Україні були використані такі змінні: середньорічна реальна заробітна плата (OP_{real}), кількість професійно-технічних навчальних закладів на 10 тисяч населення (QHE), кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації на 10 тисяч населення (QHE_{I-II}), кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації на 10 тисяч населення (QHE_{III-IV}), індекс цін на освітні послуги (CPI), чисельність найманих працівників (QP). Основні параметри моделі наведено на рис. 3.

$EPP=0,45+0,097*OP_{real}-0,35*QHE+0,38*QHE_{I-II}+0,32*QHE_{III-IV}+0,04*CPI+0,5*QP$							
<table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="text-align: center;">(5,31)</td> <td style="text-align: center;">(2,79)</td> <td style="text-align: center;">(3,36)</td> <td style="text-align: center;">(5,69)</td> <td style="text-align: center;">(2,8)</td> <td style="text-align: center;">(17,4)</td> <td style="text-align: center;">(3,51)</td> </tr> </table>	(5,31)	(2,79)	(3,36)	(5,69)	(2,8)	(17,4)	(3,51)
(5,31)	(2,79)	(3,36)	(5,69)	(2,8)	(17,4)	(3,51)	
$R^2=0,97 \quad DW = 1,45 \quad SE = 0,85$							

Рис. 3. Оцінка параметрів моделі динаміки кількості років професійного навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації*

**Джерело: складено автором*

Статистичні коефіцієнти в обох рівняннях є економічно значущими, про що свідчать значення t-статистики. Коефіцієнти детермінації моделей показують, що фактори регресії пояснюють близько 98% варіації залежних змінних. Автокореляція помилок у жодному із двох випадків не виявлена.

Перевагами розроблених прогнозних моделей є: 1) застосування в якості залежних змінних кількості років навчання найманих працівників, що є одним із результатів функціонування сфери освітніх послуг; 2) виявлення чинників зростання рівня освіти, а саме показників заробітної плати, вартості навчання; 3)

врахування доступності освіти; 4) врахування стану ринку праці, а саме потреби підприємств у працівниках, навантаження на одне робоче місце; 5) включення показників, виміряних у темпах приросту до базового року, що дозволило розширити кількість аналізованих змінних та найточніше відобразити фактори, що впливають на динаміку освітнього рівня найманих працівників.

Побудовані моделі використано для прогнозування динаміки рівня освіти найманих працівників, результати якого наведено у табл. 1

Таблиця 1.
Прогнози динаміки рівня освіти найманих працівників, (% до базового року)*

Роки	ISME prognos - гранична похибка прогнозу	ISME prognos	ISME prognos + гранична похибка прогнозу
	Динаміка кількості років професійної освіти		
2020	107,4	112,6	107,4
2021	108,3	113,1	108,3
2012	110,5	114,9	110,5
Динаміка кількості років професійної освіти, перекваліфікації та підвищення кваліфікації			
2020	106,3	112,4	114,8
2021	110,2	114,0	115,1
2022	109,5	116,1	116,9

**Джерело: складено автором*

Прогноз обґрунтовує високу ймовірність того, що за умов незмінності дії зовнішніх чинників динаміка зростання рівня освіти найманих працівників суттєво не зміниться. З огляду на це, вважаємо, що основними якісними змінами в освітній політиці України мають стати створення механізмів ефективного кредитування для здобуття освіти та перекваліфікації, інвестування освіти роботодавцями, залучення додаткових джерел фінансування освіти.

Встановлено, що основою реалізації будь-якого варіанту державної освітньої політики є розвиток інституційного середовища, тому нами розглянуто чотири варіанти реалізації державної освітньої політики, від вибору яких залежать як подальше функціонування освітньої сфери, так і інтенсивність впливу її результатів на соціально-економічний розвиток України. Перший передбачає подальше ігнорування здатності освіти сприяти зростанню рівня соціально-економічного розвитку. Другий варіант полягає у поступовому виконанні задекларованих рекомендацій з удосконалення механізмів управління освітою, але подальшу ізольованість освіти від зовнішнього середовища (невідповідність професій попиту на них, неврахування економічної ситуації в країні). Реалізація третього варіанту передбачає врахування при реформуванні освітньої сфери перспективних прогнозів соціально-економічного розвитку країни, окремих регіонів. Четвертий варіант означає кардинальне реформування освіти, її орієнтацію на кращі зразки моделей освіти країн Європейського Союзу.

Нами розглянуто можливі три сценарії подальшого розвитку освіти: песимістичний, базовий та оптимістичний, що пов'язані зі станом та процесами реформування освітньої сфери, а також із особливостями економічного та політичного життя країни. Песимістичний передбачає поглиблення кризи в освіті, зниження якості та доступності освіти, подальше зниження рівня її конкурентоспроможності, збільшення розриву між попитом і пропозицією на отримані випускникам спеціальності на ринку праці, подальше зниження частки освіти в економічному зростанні. Базовий сценарій розвитку не передбачає суттєвих змін у процесах розвитку освітньої сфери, але передбачає часткове подолання негативних тенденцій. Оптимістичний передбачає поступовий розвиток системи освіти, повне оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів за рахунок державних та приватних інвестицій, зростання якості, доступності освіти, що дозволить наблизити частку освіти в економічному зростанні до рівня країн з високим рівнем соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел.

1. Campbell J. Restoring Rational Choice: The Challenge of Consumer Financial Regulation. American Economic Review, American Economic Association. 2016. No. 106(5). P. 1-30.
2. Hicks N. Economic Growth and Human Resources. World Bank Staff Working Paper. 1980. No. 408. – Access mode: <http://documents.worldbank.org/curated/en/178991468739490287/Economic-growth-and-human-resources>
3. Lucas R. On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics. 1988. No.22. P. 3–42.
4. Machlup F. The Economics of Information and Human Capital. Princeton, N. J.: Princeton University Press. 1984. 644 p.
5. Mankiw G., Romer D., Weil D. A Contribution to the Empirics of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics. 1992. No. 107. P. 407–438.
6. Mehrotra S., Jolly R. Development with a Human Face: Experiences in Social Achievement and Economic Growth. Oxford. 1997. 512 p.

7. Murphy K., Shleifer A., Vishny R. The Allocation of Talent: Implications for Growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1991. No.106. P. 503–530.
8. Попов В. В. Стратегии экономического развития [Текст]. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2011. 336 с.
9. Sen A. Development as Capability Expansion. *Journal of Development Planning*. 1989. No.19. P. 41–58.
10. Wheeler D. Human Resource Development and Economic Growth in Developing Countries: A Simultaneous Model. *World Bank Staff Working Paper*. 1980. No. 407. 129 p.
11. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Стиглиц Джозеф; [пер. с англ. В. Лопатка]. М.: Эксмо, 2011. 512 с.
12. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса :[Текст] / под общ. ред. проф. В. П. Колесова. – 2-е изд., дополн. и перераб. М. : Права человека, 2008. 636 с.
13. Чугунов І. Я., Козарезенко Л. В. Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу. *Вісник КНТЕУ*. 2017. №3. С. 116–132.
14. Лібанова Е. М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 4–19.
15. Стефанишин О. Людський потенціал економіки України [Текст]. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2006. 316 с.
16. Бобух І. М. Тенденції параметрів формування людського потенціалу України у міжнародному контексті. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 334–341.
17. Боголіб Т. М. Бюджетна політика як інструмент макроекономічної стабільності. *Економічний часопис – XXI*. 2015. № 3–4(1). С. 84–87.
18. Гесць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. К. : 2009. 864 с.
19. Human Development Report 1990. Concept and Measurement of Human Development. N. Y.,Oxford : Oxford University Press, 1990. 141 p.
20. Human Development Report 2015: Work for Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_0.pdf.
21. Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update. United Nations Development Programme. New York, NY 10017 USA. 123 p.
22. Denison E. The Sources of Economic Growth in the United States and Alternative Before Us. N.Y.: Committee for Economic Development. 1962. 297 p.171
23. Schultz Th. Resources for Higher Education: An Economist’s View. *The Journal of Political Economy*. 1968. No. 76. P. 327. 193
24. Solow R. Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*. 1957. No. 39. P. 312–320. 195
25. Галаган А. И. Сравнительный анализ эффективности современных систем образования. *Социально-гуманитарные знания*. 2006. № 5. С. 216–232. 15
26. Дятлов С. А. Теория человеческого капитала: учеб. пособ. СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1994. 160 с. 27
27. Марцинкевич В. И. США: человеческий фактор и эффективность экономики. М.: «Наука». 1991. 240 с. 78
28. Струмилин С. Г. Избранные произведения. М.: Изд-во «Наука». В 5-ти томах. Т. 3: Проблемы экономики труда. 1964. 528 с. 142
29. Фитц-енц Як. Рентабельность инвестиций в персонал. Измерение экономической ценности персонала. [пер. с англ. М. С. Меньшикова. Ю. П. Леонова]. М.: Вершина, 2009. 319 с. 156
30. Економіка народного образования: учеб. для студ. пединститутів]. / [В. А. Жамин, С. Л. Костянян, В. К. Розов, В. Н. Усанов] – [2-е изд. перераб. и доп.]. М.: «Просвещение», 1986. 336 с. 163
31. Якобсон Л. И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика: учеб. для вузов. М.: ГУВШЭ, 2000. 367 с. 165

References.

1. Campbell, J. (2016), “Restoring Rational Choice: The Challenge of Consumer Financial Regulation”, *American Economic Review*, American Economic Association, vol. 106(5), pp. 1-30.
2. Hicks, N. (1980), “Economic Growth and Human Resources”, *World Bank Staff Working Paper*, vol. 408, available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/178991468739490287/Economic-growth-and-human-resources> (Accessed 10 March 2019).
3. Lucas, R. (1988), “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, vol.22, pp. 3–42.
4. Machlup, F. (1984), *The Economics of Information and Human Capital*, Princeton University Press, Princeton, N. J, USA.
5. Mankiw, G. Romer, D. and Weil, D. (1992), “A Contribution to the Empirics of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 107, pp. 407–438.
6. Mehrotra, S. and Jolly, R. (1997), *Development with a Human Face: Experiences in Social Achievement and Economic Growth*, Oxford, UK.

7. Murphy, K. Shleifer, A. and Vishny, R. (1991), "The Allocation of Talent: Implications for Growth", *Quarterly Journal of Economics*, vol.106, pp. 503–530.
8. Popov, V. V. (2011), *Strategii jekonomicheskogo razvitija [Economic Development Strategies]*, Izd. Dom Vysshej shkoly jekonomiki, Moscow, Russia.
9. Sen, A. (1989), "Development as Capability Expansion", *Journal of Development Planning*, vol.19, pp. 41–58.
10. Wheeler, D. (1980), "Human Resource Development and Economic Growth in Developing Countries: A Simultaneous Model", *World Bank Staff Working Paper*, vol. 407, 129 p.
11. Stiglic, Dzh. E. (2011), *Krutoe pike: Amerika i novyj jekonomicheskij porjadok posle global'nogo krizisa [Steep dive: America and the new economic order after the global crisis]*, Jeksmo, Moscow, Russia.
12. Kolesov, V. P. (2008), *Chelovecheskoe razvitie: novoe izmerenie social'no-jekonomicheskogo progressa [Human development: a new dimension of socio-economic progress]*, Prava cheloveka, Moscow, Russia.
13. Chuhunov, I. Ia. and Kozarezenko, L.V. (2017), "State financial regulation of human potential development", *Visnyk KNTEU*, vol.3, pp. 116–132.
14. Libanova, E. M. (2014), "Inequality in Ukrainian society: origins and modernity", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 3, pp. 4–19.
15. Stefanyshyn, O. (2006), *Liudskiy potentsial ekonomiky Ukrainy [Human potential of Ukraine's economy]*, Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, Lviv, Ukraine.
16. Bobukh, I. M. (2014), "Trends in the parameters of formation of human potential of Ukraine in the international context", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 334–341.
17. Boholib, T. M. (2015), "Budget policy as an instrument of macroeconomic stability", *Ekonomichniy chasopys XXI – XXI*, vol. 3-4(1), pp. 84–87.
18. Heiets, V. M. (2009), *Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiia vzaiemodii ta rozvytku [Society, state, economics: phenomenology of interaction and development]*, In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
19. Oxford University Press (1990), *Human Development Report 1990. Concept and Measurement of Human Development*, Oxford University Press, Oxford, UK.
20. UNDP (2015), "Human Development Report 2015: Work for Human Development", available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_0.pdf (Accessed 10 March 2019).
21. United Nations Development Programme (2018), *Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update*, United Nations Development Programme, New York, USA.
22. Denison, E. (1962), *The Sources of Economic Growth in the United States and Alternative Before Us*, Committee for Economic Development, N.Y., USA.
23. Schultz, Th. (1968), "Resources for Higher Education: An Economist's View", *The Journal of Political Economy*, vol. 76, pp. 327.
24. Solow, R. (1957), "Technical Change and the Aggregate Production Function", *Review of Economics and Statistics*, vol. 39, pp. 312–320.
25. Galagan, A. I. (2006), "Comparative analysis of the effectiveness of modern education systems", *Social'no-gumanitarnye znaniya*, vol. 5, pp. 216–232.
26. Djatlov, S. A. (1994), *Teoriya chelovecheskogo kapitala [Human Capital Theory]*, Izd-vo SpbUJeF, St. Petersburg, Russia.
27. Marcinkevich, V. I. (1991), *SShA: chelovecheskij faktor i jeffektivnost' jekonomiki [USA: the human factor and economic efficiency]*, Nauka, Moscow, Russia.
28. Strumilin, S. G. (1964), *Izbrannye proizvedeniya [Selected Works]*. vol. 3, *Problemy jekonomiki truda [Problems of labor economics]*, Nauka, Moscow, Russia.
29. Fitc-enc, Jak. (2009), *Rentabel'nost' investicij v personal. Izmerenie jekonomicheskoy cennosti personala [Return on investment in staff. Measuring the economic value of staff]*, Vershina, Moscow, Russia.
30. Zhamin, V. A. and Kostanjan, S. L. (1986), *Jekonomika narodnogo obrazovanija: ucheb. dlja stud. Pedinstitutov [Economics of public education: a textbook for students of pedagogical institutes]*, Prosveshhenie, Moscow, Russia.
31. Jakobson, L. I. (2000), *Gosudarstvennyj sektor jekonomiki: jekonomicheskaja teorija i politika: ucheb. dlja vuzov [Public sector of the economy: economic theory and politics: studies for universities]*, GUVShJe, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2019 р.